

Nagy Terézia

Az ifjúsági szubkultúrák az ezredfordulón A rendszerváltás utáni magyar szakirodalom áttekintése

Bevezetés

Az ifjúsági szubkultúrák vizsgálatai különböző szempontokat helyeztek a homlokterükbe, és szinte kivétel nélkül mindegyikről elmondható, hogy érzékenyen reagáltak az ifjúság attribútumaira. Legyen szó akár a domináns kultúrához adaptálódott fiatalokról, akár a deviánsnak nevezett csoportokról, vagy oktatásról, szórakozásról, kapcsolatokról, viselkedésmintáról, a kutatók jól érzékelték, hogy a fiatalok megismerése a jövő felnőtt generációinak előképét jelentheti. Éppen emiatt az „előkép” miatt fontos az ifjúság kultúrájának, az ifjúsági szubkultúráknak a megismerése.

Az ifjúság ugyanakkor jól közvetíti a társadalom állapotát is: problémaérzékeny korcsoport, s a helyzetébe való belenyugvás még hiányzik belőle. A politikai, gazdasági, társadalmi problémák mérőműszere lehet az ifjúsági csoportok értékpreferenciáinak megismerése.

Más társadalomtudományokkal szemben, amelyek az ifjúsági csoportok deskripciójára törekedtek, a szociológus kutatók elsősorban problémaorientált kutatásokat végeztek körükben. Az iskolai hallgatók között iskoláról, oktatásról, itt és máshol a szórakozásról, drogfogyasztásról kérdezték a fiatalokat. Vizsgálták a magatartászavarokat, az identitást, a sztereotípiákat éppúgy, mint a gazdasági és társadalmi helyzetüket, jövőképeket.

Tanulmányomban az ifjúsági szubkultúrák magyar szakirodalmát tekintem át a rendszerváltástól napjainkig, több szempontot kiemelve. Elsősorban a szociológiai szakirodalmat veszem sorra, de ahol a téma megkívánja, ott utalok más szaktudomány – így a pszichológia, a kulturális antropológia és a néprajz – vonatkozó kutatásaira és eredményeire, valamint fogalomhasználatára. Minthogy ifjúsági szubkultúrákról lesz szó, az ifjúságot általánosságában vizsgáló témákat csak érinteni kívánom, a szubkulturális léttel foglalkozókat fogom részletesebben bemutatni.

Mi az ifjúság?

Az ifjúság, mint önálló kategória¹ a posztindusztriális társadalmakban jelenik meg. Általában azok a 18-19 és 29-30 év közötti fiatal felnőttek sorolhatók ide, akik már több szempontból függetlenedtek a felnévelő/kibocsátó családjuktól,

¹ Ld. mindehhez Vaskovics (2000) és mások terminusait.

habár a családi transzferszolgáltatásokkal még élnek. A közös fedél alól kikerültek, vagy szándékukban áll kikerülni onnan. Önálló döntéseket hoznak, s annak eredményeit vállalják.

A különböző megközelítések még kiemelik a gyermekkor és a családfenntartó felnőttkor közötti átmenetiséget, az individuum elnyújtott leválási időszakát. Az ifjúság jellemzésére lentebb még lesz módunk, de összefoglalva: az ifjúságot a tanulással, vagy éppen a munkavállalás megkezdésével jellemzik, amely mellett fontos attribútumukként (mind a fiatalok, mindpedig a kutatók szempontjából), a szórakozást, a kikapcsolódást tekintik.

A kutatók többsége az azonos kulturális tereken megjelenő, a fenti korosztálynál fiatalabbakat (15-16 éveseket) is vizsgálatuk alanyává teszi. Ezt a hasonló kulturális magatartás, a fogyasztói és szabadidős tevékenységekben való analógia (vagy azonosulás) is indokolja.

Kultúra? Szubkultúra? Ellenkultúra?

Néha a területet kevésbé ismerők, az ifjúság homogén kultúrájáról beszélnek, amely a domináns kultúrától való eltérő motívumokban manifesztálódik. Ugyanakkor jól látható, hogy egységes kultúráról nem beszélhetünk.

Nem beszélhetünk erről azért, mert a sok értékpreferencia mentén szerveződve sokszínű a kép. Sokféle identitás és sokféle identitásjegy jellemzi e korcsoportot. Azonban az, hogy e csoportkultúrák szubkultúrák, ellenkultúrák vagy alternatív kultúrák, az jórészt az egyes csoportok leírásával, megismerésével érhető tetten.

A kultúra univerzumán belül sokféle szubkultúra található, amelyek nincsenek sem egymástól, sem a domináns kultúrától elszigetelve. Sajátos életvitel, értékrendszer, idea, viselkedési szabály és norma képezi mindegyik alapját, ezek által térnek el egymástól.² Ez által a kultúrában belül elkülöníthető kultúrákról van szó, vagyis szubkultúrákról beszélünk. (Rácz J. 1998. 136-139.)

A szubkultúrák a valahová tartozás igényét szolgálják, lehetőséget adnak az önazonosságra, a mi-tudat megélésére. A valahová való tartozás és az azzal párhuzamosan jelentkező vágy a kiemelkedésre, párhuzamosan jelenik meg bennük: a szubkultúrák lehetőséget jelentenek a másság kifejezésére és nem kevésbé a csoporton belüli karrierre.³

---

² Koković, Dragan (2000) Kultúra, szubkultúra, ellenkultúra. www.symposion.org.yu/archivum/28-29/04.html. A szerző tanulmányában érzékletesen különíti el a kultúra és szubkultúra fogalmait. (A jegyzetekben való hivatkozást elsősorban akkor használom, ha a hivatkozott szakirodalom nem képezi részét a rendszerváltás utáni magyar bibliográfiának. – N.T.)

³ Rácz József (1989) Ifjúsági szubkultúrák és fiatalok „devianciák”. Magyar Pszichiátriai Társaság, Budapest. 25 p. és Lachmann, Richard (1998) Graffiti - karrier és ideológia. In: Bíró Judit (szerk.): Devianciók. Válogatott tanulmányok. Új Mandátum Könyvkiadó. 232-252 p.

Másságról is szó van: a valahová tartozás és a valahová nem tartozás határainak megvonásáról. A csoportmásságban lehetőség van a (szub)kulturális válaszok kidolgozására és alkalmazására, mely válaszok a domináns kultúra válaszainak alternatívájaként jelentkeznek. (Rácz J. 1998. 72.) A csoport tagjai (a szubkultúra résztvevői) mintegy vonatkoztatási csoportként jelennek meg. A csoport rendelkezik egy jól strukturált, előhívható válaszrendszerrel, amely értékekből, értékekből, előítéletekből és hagyományokból építkezik. (Hoppál M. 1998. 155.)

E szubkulturális modellek úgy jönnek létre, hogy a hasonló problémával rendelkező, egymással interakcióban álló egyének belső normát alakítanak ki vagy alkalmazkodnak egy normához. Tagjaik között csoportssolidaritás van, a csoporton belül olyan belső klíma jön létre, amely az együttműködést segíti a csoporton belül, kifelé pedig ellenséges vagy zárt.⁴

A belső klíma fenntartásával a csoportok játékszabályokat, normákat hoznak létre, amelyek in-group szinten elfogadhatók. Néha sérthetik a domináns társadalmi normát, máskor viszont szabályozottabbak annál.

A szubkulturák sajátos szimbólumrendszerrel bírnak, ezek megfejtése a szubkulturán belüli kódokkal lehetséges. Ilyen szimbólumrendszer az identitásjegyek viselése, a gesztusok és maga a nyelv is. Mindezek organikusak és kontextuálisak egyszerre; a környezetre visszahatók (reflexívek). Ugyanakkor dinamikusak is, minthogy szűk kódjaikat cserélni kényszerülnek néha a csoportok, mert azáltal, hogy nem elszigeteltek, folyamatos a kulturális minták és kódok átszivárgása a szubkulturák között valamint a szubkulturák és a domináns kultúra között.

A csoportok a szükségleteik kielégítésén túl (de néha azon belül is) presztízs-javakat fogyasztanak, amelyek értéke a csoportmezőn belül normalizált, míg a kortárs vagy az általános kultúra mezején más-más értéket kaphat. Ez a presztízs-érték határozza meg a kulturális értéket, a kulturális fogyasztást és részben az általános fogyasztást is. A fogyasztás célobjektumaihoz való hozzáférés lehetőségeire lentebb térünk ki.

A szubkulturák, mint a többségi társadalmon belül jól elkülöníthető kisebb csoportok, rendelkeznek a fentebbi sajátságokban egy-egy specifikus jelleggel. (Rácz J. 1998. 51-53.)

Az ifjúság magáévá teszi – szocializációja révén – az általános, domináns kultúra sajátságait. Szubkulturákhoz való adaptálódása során azonban specifikus kulturális mintákat sajátít el, amelyek a fentebbi dimenziókban sajátos (szubkulturális) jellemzőket öltenek.

Az ellenkulturák a szubkulturák szintjén jelennek meg, de olyan értékeket artikulálnak, amellyel szembefordulnak a domináns társadaloméval.

---

⁴ Brewer, Marilynn B. (1998) A saját csoport iránti elfogultság és a minimális csoportközi helyzet: egy kognitív - motivációs elemzés. In: Hunyady György – David L. Hamilton – Nguyen Luu Lan Anh: A csoportok percepciója. Akadémiai Kiadó. 49-72 p.

Szubkultúra vagy deviancia?

A kilencvenes években a devianciadiskurzussal párhuzamosan megerősödött a szubkultúrák létezéséről szóló párbeszéd. Felmerült a kérdés, hogy a deviánsnak (itt csupán „eltérőnek”) minősített csoportkultúrák kultúráknak s azon belül szubkultúráknak tekintendők-e, avagy deviáns magatartásformák együttesével bíró csoportokról van szó?

A szubkultúrák, mint kísérleti problémamegoldó modellek értékelése, azaz jó vagy rossz minősítése a kutató kontextuális helyzetétől függ. Éppen ezért helytelen valamit deviánsnak ítélni. Mindenesetre az a fajta devianciaértelmezés, amely a „normális” és „nem normális” felosztást a többségi konszenzus, szociális konstrukció alapján határozza meg, arra a feltételezésre épít, hogy létezik egy közmegegyezés.⁵

A köznormák a szubjektum intimitását védik, és nem terjednek ki az élet minden területére, mint a tradicionális társadalmakban. Az egyes élethelyzetekre kidolgozottak, de másokra nem. A tradicionális társadalmakkal szemben, ahol egyetlen közösség része volt az egyén, most sok szerepben jelenik meg, s az azokban alkalmazható normákkal rendelkezik. Alapvetően az a szabály, hogy nincs általános szabály addig, míg az mások érdekeit nem sérti. Ez a fajta normafelfogás azt is magában foglalja, hogy a deviancia fogalma meghaladottá vált, csak bizonyos korlátok között alkalmazható.

A szubkulturális karrier

A deviáns karrier – vagyis, a fentieket posztulálva, a szubkulturális karrier – a szubkultúra előterébe való belépéssel kezdődik. Előzményeként a valahová tarozás igényét kell feltételeznünk, amely lehetőségeit figyelembe véve irányul egy adott kulturális minta felé. (ld. Nagy T. 2001; Rácz J. 1998) Ez a lehetőség jelentheti az egyén társadalmi helyzetét és a látóhatárán belül felkínálkozó lehetőségeket egyaránt. A szubjektum a választásával kezd el integrálódni egy szubkulturális modellbe. Az integrálódással párhuzamosan megindul egyéniségéhez alkalmazkodóan a modell alakítása, s ezzel párhuzamosan az elismertségre való igény. Sokszor úgy is felfoghatunk egy belépést, mint alternatív státusz/presztízs keresést, a karrier a csoporton belül tehát ez esetben már eleve feltétele a belépésnek.

Azonban, legyen bármilyen indítéka is a karrierre, az arra sarkallja az egyént, hogy a szubkultúrán belül kiemelten fontosnak értékelt anyagi vagy szellemi javakat birtokolja. Ennek bekövetkeztétől várja az általa elvárhatónak vélt elismertséget.

A szubkultúrák cselekedetüket nem a domináns társadalomban normalizált-

---

⁵ Rácz, 1989. i.m. 35 p.

hoz igazítják – minthogy itt most nem ellenkultúrákról van feltétlenül szó –, nem is az attól való eltéréshez igazodnak. Sokkal inkább a belső normákhoz alkalmazkodnak. Ezzel párhuzamosan az is megállapítható, hogy nem devianciájukban akarnak kitűnni a többségi társadalomban, hanem a szubkultúrán belül, mégpedig az ott preferált tevékenységekkel.

Ez elméleti síkon azt jelenti tehát, hogy a csoportnorma határozza meg, mi karrier és mi nem, továbbá annak mértékét. E szerint kapnak az egyének a csoporton belül az elismertségből. Az, hogy ez összefügg egy, a domináns társadalomban nem normalizált tevékenységgel s annak negatív megítélésével, nem véletlenszerű, de a karrier elsősorban a vonatkoztatási csoport függvénye, tehát annak belső értékei szerint kell megítélnünk.

A szubkulturális karrier más értéksíkon mozog, mint a domináns társadalomban befutható karrier, ugyanakkor ez nem feltétlenül jelenti, hogy deviánsnak tekintendő.

Ifjúság a változó gazdasági, társadalmi, kulturális térben

A rendszerváltást követő években megváltozik a gazdasági, társadalmi és kulturális környezete a gyermekkorból a felnőttkor felé haladó ifjúságnak. A piaci átalakulás, a bizonytalan munkalehetőségek, a megváltozó értékrend felértékeli a képzettséget. Ezzel párhuzamosan tehát megnő az igény az oktatásban való – minél hosszabb ideig tartó – részvételre. A kormányzati intézkedések is arra irányulnak, hogy minél több fiatalat benntartsanak az oktatásban – ezzel is csökkentve a potenciális kínálatot a munkaerőpiacon.

Ez két dolgot eredményezett. Egyrészt az oktatásban való részvétel nőtt, s a munkaerőpiacon való megjelenés részben vagy egészében későbbi időszakra tolódott ki. Később kezdődik nemcsak a munkavállalás, hanem a családalapítás, gyermekvállalás időszaka is. Azaz megnő a posztadoleszcens kor szerepe, s mindennek következményeként kulturális változások is bekövetkeznek.

Az ifjúság rétegei

Az ifjúság éppúgy részese a társadalomnak, mint bármely más korosztály. Az ifjúság a kibocsátó családja révén különböző társadalmi rétegekhez tartozik, a vizsgálatoknak is figyelembe kell vennie ezeket az eltéréseket. Míg korábbi évtizedekben nagy hangsúly helyeződött a munkásosztálybeli fiatalokra, addig most a középiskolában, egyetemeken tanuló fiatalok a hasonlóan fókuszált terület.⁶

---

⁶ Az oktatásból kikerült, de hasonló korú fiatalok esetlegesen a vizsgáldóságok területén kívül maradnak.

A különböző társadalmi rétegekből kikerülő fiatalok más és más lehetőségekkel szembesülnek, s így más és más szubkulturális mezőbe kerülhetnek be. A fiatalok a lehetőségeiket felismerve elfogadják azt, vagy ellenállnak. Az ellenállás megnyilvánulása lehet drasztikus, a társadalmi igazságtalanságokat megfogalmazó ellenkultúrákba való tömörülés. De lehet a domináns társadalom által elfogadott is: így a kiemelkedés úttaként választhatják a tanulást, az üzleti életben való részvételt... Ennek megfelelően – bizonyos értékorientációt preferálva – választanak szubkulturális közeget s ezzel együtt (szub)kulturális cselekvési módokat. Az ifjúság rétegeire orientált kutatások, konklúziók nem a választott szubkultúrák felől, hanem a kibocsátó társadalmi réteg felől közelítenek. Így lesz a Sziget-fesztivál a „középosztály szigetévé” a vizsgálatok eredményének összegzéseképp (Gábor K. kutatásai). Más rétegek különböző szubkultúrákhoz találnak el, egymástól eltérő szórakozási formákat választanak.

Függés és függetlenedés

A posztadoleszcens korszak a függés és függetlenedés kettősségét hordozza. A kibocsátó családtól való anyagi és pszichés függés mellett megjelenik a szabadidő eltöltését tekintve a függetlenségre való törekvés. Ez kiteljesedik a munkavállalással, az önállósodás lépcsőjén való előrehaladással – így az önálló élet, önálló lakás, teljes öneltartás lépcsőfokain való haladással. (Ld. Vaskovics L. 1993 és 2000.)

Az ifjúkor megnyúlása szinte a felelősségvállalás kitolódását jelenti – a házasságkötés, gyermekvállalás pl. átkerül későbbi életkorra. Többen felhívták a figyelmet arra, hogy míg a fiziológiai érettség korábbi életkorra tevődött át, a pszichében bekövetkező érettség egyre későbbre tolódik. A játék, a világgal való ismerkedés időszaka nyúlik meg, ha már nem is gyermekként, de még nem felnőttként.

A fiatalok anyagi helyzete is megváltozott. Ha a munkaerőpiacon nem is jelennek meg, fizetőképességük jobb, mint a korábbi generációk fiataljaié, éppen ezért a piacon jelentős célcsoporttá váltak. S minthogy nem terheli őket a családi felelősség, azonban rendelkeznek jövedelemmel – összességében mondhatnánk: anyagilag részben függetlenedtek -, a nem létfenntartási fogyasztásuk is jelentős. Az oktatásban való huzamosabb jelenlétük a felelősségvállalás kitolódását is jelenti, fogyasztásuk ennek következtében sokkal inkább a nem létfenntartási, presztízsértékű, rekreációs fogyasztás körébe tartozik. (Ld. még A fogyasztói szokások megváltozása fejezetben.)

Jövőkép

Az ifjúság jövőképeinek vizsgálatát több kutatás is kérdéskörébe vonta. A munkavállalás, a gyermekvállalás, a párkapcsolatok és a deviáns viselkedésminták vizs-

gálata során vették számba.⁷ A reménytelen jövő és a realitásokon is túlmutató, optimista jövő között sokféle színben pompázik az ifjúság jövőképe. A sokszínűség feltehetőleg szubkultúra-specifikus is – habár nem vizsgálták ebből a szempontból. A feltételezés azon alapszik, hogy a szubkultúrákba való betagozódás és az ottlét hasonló értékrendet képviselők számára, hasonló lehetőségekkel bírónak lehetséges, s ezért nagy valószínűséggel hasonló a jövőkép mintázata is. A lakáshoz jutás, a párkapcsolatok és a családtervezése, a világ, az emberiség, valamint az ország jövője egy-egy kérdés szintjén, a nem ifjúság-orientált kutatásokban is megjelennek.

A fogyasztói szokások megváltozása

A rendszerváltás után megváltozott a piaci kínálat és vele együtt megváltozott a kereslet is. A nyugat-európai (és amerikai) kulturális minták több információs csatornán át érkeztek, s a nyitottság attribútumát kiemelten kezelő ifjúságot utolérték és magával ragadták. Ez a célzás (és a fizetőképessé válás) hozta azt, hogy a piac célcsoportjává lesz az ifjúság.

A szükségleti szinteken is megjelenik a presztízsértékű fogyasztás, de ahol teret hódít igazán, az az öltözködés és a szórakozás területei. A fogyasztás lehet trendi vagy szubkulturális, de hangsúlyozottan egy-egy mintát követve. Érték- és életmód-preferenciája jelentősen behatárolja, hogy mi az, amit fogyaszt, s mi az, amit fogyasztania kellene, hogy beavatottja legyen egy szubkultúrának.

A fogyasztást a választáson túl a lehetőségek is korlátozzák: irányvonalat szabhatnak a fogyasztói minta megválasztásának. Főleg középiskolások körében – a lehetőségek határán túlmutató fogyasztás is megjelenik.

Például megváltoztak a fogyasztói attitűdök: fontossá vált a létszükségleti tárgyak (pl. a ruházat) választásánál is, hogy az a szubkulturális térben elfogadott legyen, ezért sokszor a magasabb presztízsű tárgyat választják. Az elfogadás és elutasítás e korosztály számára különösen fontos. A választott közösséghez való tartozás és ott a minél több dimenzióban való elfogadás felé irányul.

A presztízsjavak fogyasztása minden szubkultúrán belül elsőrendű kérdés. A szubkulturális státusz mérőeszközeként vált, hogy a szubkultúra által preferált vagy elutasított javakat fogyasztja ill. kerüli az egyén (Nagy T. 2001 és 2002/b). A fogyasztás megismerésekor a szükségleti szinteken túl, a kulturális szükségleteken és a viselkedési minták követésén kívül számos dolgot lehet és kell figyelembe venni. A szubkulturálakkal foglalkozók kívülről, míg a szubkultúrában részt vevők belülről fogalmazták meg, hogy a közösség in-group normáihoz va-

---

⁷ Egy-egy kérdéssel a jövőre vonatkozó terveket és lehetőséget, valamint a céléléréshez szükséges eszközöket vizsgálta kérdőíveiben több kutató is. Elsősorban középiskolában és egyetemen tanulókat vizsgálták. Kifejezetten a jövőképre vonatkozó kutatások az EU-csatlakozás kapcsán és a biokulturális kutatások kapcsán jelennek meg.

ló alkalmazkodás⁸ az egyetlen járható út.

A fogyasztás egy sajátos megnyilvánulása a testkép elfogadása és elutasítása. Az információkon keresztül egy sajátos testkép közvetítődik, így a testkultúra és a tisztasági kultúra is megváltozik. A test formálása, a fiatalság fenntartása fontos, s nem elhanyagolható szempont. Ennek egyik patológiás következménye az egyre gyakoribbá váló anorexia nervosa és a bulimia nervosa. Tüneteivel főleg a pszichológia, a szociálpszichológia és a kulturális antropológia művelői foglalkoztak.

A testképhez kapcsolódóan a sportról, a sporttevékenységekben való részvételtől lehet beszélni, de ezt a szabadidős tevékenységek során, lentebb tesszük meg.

A szubkulturális térben való részvétel vizsgálatai

A változó szabadidős, szórakozási lehetőségek

A változó világban megváltoztak a szórakozás és a szabadidő eltöltésének szokásai. Ugyanakkor ezek kapcsán érzékelhető leginkább az, ahogyan a szubkulturák megváltoztak: egyesek eltűntek vagy átalakultak, de újak is születtek.

A '80-as évek végén, a '90-es évek elején megjelenő elektrozenei kezdeményezések keveseket vonzottak. Ma már azonban egy folyamatosan pluralizálódó, nagy elektrozenei szcénáról kell beszélnünk, amelyben az egyes stílusirányzatokat éles határvonalak választják el egymástól. A stílusok köré pedig szubkulturák szerveződnek – az elektrozenei vagy party-kultúra sokszínűvé lett. Ugyan a disco – szintén mint zenés-táncos szórakozóhely – a partyhoz képest a nagyvárosokban háttérbe szorult, de nem tűnt el teljesen.

A fesztiválok a rendszerváltás után egyre nagyobb teret foglaltak el a szabadidő és szórakozás területén belül. A fesztiválok időszaka tavasszal megkezdődik, az egész nyarat kitölti, s ősszel ér véget. Így nagy gyakorisággal vannak, az egész ország területén olyan rendezvények, amelyek egy vagy több szubkulturális csoport nagyszámú képviselőit vonzzák.

A szabadidővel, annak eltöltésével foglalkozó kutatások megállapítják, hogy televíziózással, videózással, számítógép előtt üléssel jelentősen több időt töltenek a fiatalok, mint korábban. Általában az otthon eltöltött szabadidő jelentős hányadát teszik ki az ilyen jellegű elfoglaltságok. Gyakran az eltöltött időre, s nem az elfoglaltság minőségére kérdeznak rá.

A kérdőívekben – melyek a valóság reflexiói is egyben – megjelennek a szabadidős tevékenységek között olyanok is, mint a plázában, bevásárlóközpontban eltöltött idő, a játéktérnek használata, stb.

---

⁸ Brewer, i.m.

A szabadidő eltöltése

A szórakozási és szabadidő-eltöltési minták változásával párhuzamosan a szabadidő felértékelődött, a fiatalok szabadidejüket önmagukra és rekreációs tevékenységekre fordítják.

A szabadidő aktív felhasználásának egy specifikus esete, mikor a tevékenységek oly' mértékben a tanulási- és munkatevékenységre hasonlítanak, hogy jóformán már nem beszélhetünk szabadidőről. Ennek ellentétéként jelenik meg a szabadidő passzív kitöltése.

Sport

Az aktív szabadidős tevékenységek jelentős hányadát a sport tölti ki. Az aktív sportolás mellett megjelentek a szubkulturális sporttevékenységek, mint a görkorsolya, gördeszka, a BMX használata. Az egyes szubkulturális tereken az ilyen sporttevékenységben való részvétel már-már szükségsszerű, mert a gyakorlatosság presztízsértékkel bír. Emellett presztízsértéket képviselnek a jobb márkák. Más, a mozgáskultúrát fejlesztő játékok, mint a footbag és az ördögbot használata is jellegzetes (Nagy T. 2001 és 2002/b).

A sporthoz való kapcsolódást jelenti még a sportról való beszélgetés és a szurkolás, a sporttársakkal való együttlét (ld. Mód L. 1999).

Szórakozás

A szórakozás a nappallal szemben az éjszakát veszi igénybe, sokszor reggelig tartóan. Az elmúlt években egyre természetesebbé vált, hogy az éjszakai kikapcsolódásból reggel felé térnek haza, s a délelőtti nagy hányadát – vagy a hétvégén pl. a vasárnapot – rekreációval töltik.

A szubkulturális szórakozási tevékenység a kortársakkal együtt történik, gyakran valamiféle tudatmódosító szer (alkohol vagy drog) használata mellett. Mind a szubkulturális szórakozási mód megválasztása, mind pedig a tudatmódosító szer választása⁹ a szubkultúra kulturális mintáiban gyökerezik. A társas tér az egyén számára – ha az „odatartozást” választotta – kényszerítő erővel bír, de legalábbis befolyással van.

---

⁹ A választásba beleértve a nem választás, azaz elutasítás lehetőségét, továbbá a választás esetén a drog típusát is.

A '90-es években az alkohollal foglalkozó kutatások háttérbe szorultak, míg a drog-diskurzus felerősödött. A drogok szerepe valóban felértékelődött a fiatalok körében, s emellett még egy jelentős változás következett be: a depresszáns típusú drogokról a hangsúly átkerült a stimulánsokra és hallucinogénekre. Más a fogyasztási mód, más a fogyasztói réteg. A hétfégi, alkalmi drogfogyasztók száma megnő, az életprevalencia értéke¹⁰ szintén.

A kutatások a középiskolás korúakat az iskolákban keresik fel, az ESPAD (Európai Iskolai Felmérés az Alkohol és Drogfogyasztásról) vizsgálatok, illetve az alkohol- és drogfogyasztás, valamint a dohányzás vizsgálata kapcsán.

Más kutatásokban a fiatalokat a szórakozóhelyeken keresik fel. E kutatások célkeresztjében a fiatalok drogpreferáló közegben való vizsgálata áll. Néhány deskriptív, etnográfiai igényű munká (Rácz J. – Hoyer M. 1995; Fejér B. 1997) mellett megtaláljuk a különböző minőségű kérdőíves eljárást alkalmazó kutatásokat. A szórakozóhelyeken végzett vizsgálatok abból a tényből indulnak ki, hogy a táncos szórakozóhelyek (disco, party) közönségében a drog kipróbálásának előfordulása magasabb (Budapesten pl. háromszorosa) a normál csoportokban mérhető képest. Ugyanakkor a helyszínen zajló kérdőívfelvétel sajátosságai miatt a reprezentativitás korlátozott. Értéke mégis abban rejlik, hogy egy veszélyeztetett szubkultúrát céloz és talál meg.

A drogfogyasztással foglalkozó munkák felhívják a figyelmet arra, hogy az egyes szubkulturális minták magukban hordozzák a drogfogyasztás kulturális mintáit: a szórakozáshoz, rekreációs tevékenységhez kapcsolódó drogfogyasztást, amely azon okból terjedt el, hogy a drogfogyasztás a szubkultúrán belül normalizált.¹¹

A táncos szórakozóhelyek és a party-kultúrában a rekreációs drogfogyasztás normalizált, sőt a tevékenységben több-kevesebb rendszerességgel résztvevők nem is tartják egészségkárosító tevékenységnek. A stimulánsok használata a szórakozóhelyeken természetes, a hétfégi összejöveteleken a hallucinogének és stimulánsok használata a party-kultúrához kötődő csoportoknál szinte általános. (Ld. Demetrovics Zs., Fejér B., Nagy T., Rácz J. vonatkozó kutatásait)

A megváltozott szabadidős-rekreációs szokások részét képezi a rekreációs drogfogyasztás. Megváltozott a drogfogyasztó fiatalokról alkotott kép is – egyrészt sokan közvetlenül vagy közvetetten érintettek, másrészt a fizikai változások

¹⁰ Azok aránya, akik az egyes drogokat életük során legalább egy alkalommal használták. (Demetrovics, 2001.159)

¹¹ Mindehhez ld. Demetrovics Zs. 1997, 1998, 2000, 2001; Demetrovics Zs. - Pelle A. 2000; Elekes Zs. 1993; Elekes Zs. - Paksi B. 1994, 1996, 1999, 2000; Fejér B. 1997 és 2000; Gerevich J. - Bácskai E. - Rózsa S. 2001; Hoyer M. - Tremkó M. 2000; Hoyer M. 2000; Lajtai L. 2000; Mihályi I. 2000; Nagy T. 2002/a, 2002/b és 2003; Oprics J. - Paksi B. 1998; Paksi B. 1994; Pikó B. 2001; Rácz J. - Geresdi Zs. 2001; Rácz J. - Hoyer M. 1995; Rácz J. 1998; Tistván L. - Füzesi Zs. 1999; és mások kutatásait.

kisebb mértékűek, mint a korábbi, ópiátfogyasztó fiatalok közösségénél.

Az addiktológusok és pszichológusok rámutattak arra is, hogy nem csak tudatmódosító szerekkel kapcsolatban lehet függőségről beszélnünk, hanem játékszenvedélyről, internet-függőségről is beszélnünk kell. Ez utóbbi érdeklődésre tarthat számot a szociológusok részéről is, minthogy nagyon gyakran a kapcsolattartás kiegészítője, néha helyettesítője, az ismerkedés új, virtuális tere az Internet. Ezért tekinthető új társas térnek, a maga szubkulturális viselkedésmintáival együtt.

Érték- és életmód-preferenciák

A szubkulturák érték- és életmód-preferenciákként is megközelíthetők. Ez esetben meg kell említenünk, hogy legtöbbször a kutatók egy-egy életmódmintát kiválasztva (mint a táncos szórakozóhelyek résztvevői, szubkulturák, lakókörnyezetek részesei), a fiatalok értékpreferenciáira kérdeztek rá. Így a béke, a tolerancia, a társas együttlét, a szerelem, a barátság, a szabadság értékei kerültek előtérbe.¹²

Többen felfigyeltek olyan preferenciákra, mint a veszélykeresés (Demetrovics Zs. 2001. kérdőív) vagy a szabadság fogalmának szubkulturális értékekkel való telítettsége. Vagyis a szabadság fogalma kiterjed az individuális szabadság egy nagyon széles spektrumára: az egyén önmagával azt tehet, amit jónak lát. Ennek kapcsán került szóba a drogliberalizáció, amelyre a legtöbb, ifjúsággal foglalkozó szakember rá szokott kérdezni.

Az értékpreferenciák elfogadása egy olyan folyamat végeredménye, amely a szubkultúra előterébe való belépéssel, a befogadás, átélés és azonosulás lépcsőfokain vezet keresztül. Így kerül az egyén a szubkultúra főáramába s válik résztvevővé. A kulturális törzs bennszülöttjévé lesz, aki ismeri, mert megismerte, a járható ösvényeket (a kulturális törzsről ld. Fejér B. 1997. 8.).

A szubkulturán belüli és az azon kívüli trendiség

Az egy-egy szubkultúra terén belül normalizált (elfogadott) viselkedésminták a domináns kultúra közegében megütközést kelthetnek. A többségi társadalomban elfogadott kulturális minták – az öltözködéstől a fogyasztási stílusig bezárólag sok mindent magába foglalva – ún. trendiséget képviselnek. Az irányadó mintákat preferált személyiségek közvetítik, a piac cégei reklámokkal kényszerítnek

---

¹² Ld. Demetrovics Zs. 2001; Fejér B. 1997 és 2000; Horkai A. 1999; Hoyer M. - Tremkó M. 2000; Hoyer M. 2000; Klaniczay G. 2000; Lajtai L. 2000; Mód L. 1999; Nagy T. 2001, 2002/a és 2002/b; Rác J. - Szabó G. 1991; Rác J. - Geresdi Zs. 2001; Rác J. - Hoyer M. 1995; Szapu M. 2002; és mások kutatásai

bizonyos termékekre, szolgáltatásokra. Ugyanakkor a trendiség egyes szubkultúrákban elutasításra talál, helyette in-group szinten kialakított kulturális minták érvényesülnek. A releváns mintákkal való azonosulás az integrálódást és az elfogadást jelenthetik. A trendiséget sok információ áramoltatja felénk, a kutatók az átlagos fiatal, az átlagos szórakozni járó fiatal képébe sűrítik, miközben a rocker, a rapper, a partyzó stb. „formái” kívül rekednek az „átlagos fiatal” képén. A szubkultúrák etnográfiai vagy érték- és életmód-megközelítései megragadják e különösségeket.

A természet és lélek, mint központi érték

A különböző szubkultúrák különböző értékeket emelnek ki, s aköré szerveződnek, aszerint szervezik tevékenységüket. Az egyik ilyen, a '60-as évek után ismét előtérbe került értékcsoporthoz a természetesség, a lelkeség és a békesség. A szimbolikusan megfogalmazott eszme elutasítja a technikalizált és a transzcendenstől, a földtől, az emberektől elidegenedett világot. Ugyanakkor maguk is – a goások, a jógások, a meditálók, stb. -ebben a világban élnek, használják annak vívmányait. Időről időre távoznak: erdei ösvényeken és tudatmódosító szerekkel és más eljárásokat alkalmazva. (Id. Fejér B. 1997; Lajtai L. 2000; Nagy T. 2002/b; Ráczi J. – Geresdi Zs. 2001)

Ellenvilág-konstrukciók

A mindennapok világával szemben a fiatalok jelentős hányada megfogalmaz egy új utat. E megfogalmazások tartalmazzák az elidegenedéssel való szembenállást, a természethez, a társkapcsolatokhoz való visszatalálást, a technikalizált világgal való szembefordulást. Tartalmazzák az együttlét örömeinek kifejezését és hangsúlyozását (mint ahogy a Sziget-fesztivál szlogenje is hangoztatja: „kell egy hét együttlét!”). Az ilyen „ellenvilágok” megszületésének és igényének miéértjeire a választ többnapos fesztiválokon és a nagyváros zajától elvonult közösségekben lehet keresni.

Ellenvilágként született meg a Sziget-fesztivál a Hajógyári-szigeten, gyökerei a '80-as évekbe nyúlnak, de ma ismert formája csak a '90-es években jelent meg. Kezdetben a „szigetlakók” amolyan elvonulásként, nyári vakációként és kulturális rendezvények kavalkádjaként éltek meg. Emellett ma már sokan emelik ki, hogy a tolerancia, az összetartozás öröme jellemzi. A Sziget rendezvény végül a kutatók paradicsoma is lett: mindenki megtalálhatta a kedvére való témát – foglalkoztak a tudatmódosító szerek fogyasztásával (Paksi B.), a szigetlakók társadalmi hovatartozásával, fogyasztási szokásaival (Gábor K.), sok egyéb mellett a turisztikai jelenséggént (Havasréti J.), a tolerancia szigeteként való értelmezéssel is. Kutatók, leendő kutatók térnek vissza évről évre, hisz aki szubkultúrákkal, me-

takommunikációval, ifjúsággal, civil szervezetek és egyházak működésével foglalkozik, mind-mind eljuthat ide a témáját felgöngyölítve. Ahogy egyre népesebb lett a rendezvény, úgy vonzotta a legkülönbözőbb cégeket és szolgáltatókat, s ahogy tömegesedett, úgy egyre több kutató kezdett érdeklődni a rendezvényi ránt.

A Káli-medencében élők is évről-évre részesei lehetnek a nyüzsgésnek. A Művészetek Völgye rendezvény célcsoportja csakis részben azonos a Szigetével. Kimondott célja volt, hogy az elidegenedő világban az emberek egy kis nyugalomra, kreatív kikapcsolódásra találjanak úgy, hogy közben a városi zajtól és informális megkötöttségektől is távol legyenek. E rendezvény ugyan megőrizte eredendő arculatát, de ma már sokkal tömegesebb, ezért a technika is elérte. A mobiltelefon csengésétől korábban mentes Völgyben ma már lehet telefonálni. De nem ez vonzotta a kutatókat, hanem a turizmus ezen új célpontja, az infrastrukturális háttér nélkül is működő Völgy, amely az igényes kultúrát választotta a tömegkultúra helyett. Sajátos értékpreferenciája sokakat vonz, s ezt a helybeliek jól megérezték. A kultúratudományok pécsi képviselői több éve végeznek terepmunkát e területeken, melyben a regionalizmus, a turizmus, a művészetszociológiai megközelítés is helyet kapott.¹³

Míg a nagy fesztiválok és a napokon át tartó vagy egész heteket kitöltő rendezvények, az elektrozenei felvonulások (mint a MayDay és a Budapest Parádé) vonzzák a kutatókat, a '90-es évek elején alábbhagyott az érdeklődés a táncházak és a táncház-mozgalom iránt. S míg a figyelem elterelődött a táncházakról, addig az ellenvilág-konstrukciók individualistább megjelenései esetlegesen nem is kerültek a figyelem fókuszába. Így a dunántúli aprócska falvaiba kiköltöző, elhaló falvakat újjáélesztő, művésztelepeket létrehozó fiatalok kivonulása Budapestről és a nagyvárosokból, nem keltett érdeklődést. Azonban mindaz, ami az ifjúsággal történik, vagy amit tesznek – akár a főáramában, akár csak a partján –, a társadalom problémáira, a modern és posztmodern világ jellemzőire világíthat rá.

Összefoglalás

A rendszerváltást követő változó világban az ifjúság szerepe megnőtt, ugyanakkor pluralizálódott is, megnehezítve a szaktudományok képviselőinek munkáját. Az ifjúság egészére vonatkozó állítások csak korlátozottan érvényesek. A szubkultúrákról tett megállapítások is csak a megfigyeltre/vizsgáltakra igazak.

Az elmúlt évtizedben a szubkultúrák komplex és megértésre törekvő kutatása, az interdiszciplináris megközelítések jóformán hiányoztak, főleg problémacentrikus, a fiatalok generációját homogenizáló kutatásokra, tematikus megközelítésekre utalhattunk. Az egyes szubkultúrák külön-külön való vizsgálata

---

¹³ Tér, tudat, turizmus című antropológiai konferencián elhangzott előadások. Szeged, 2003. április 29.

nem teremtett diskurzust és nem jött létre az összevetésekhez szükséges tudományos légkör sem. A kvantitatív kutatások ugyanakkor rugalmatlanoknak tűnhetnek, hiszen az egyes témák, problémák megkésve kerülnek tárgyalásra, a vizsgálandó objektum dinamizmusa miatt a kutatás eredménye sok esetben megkérdőjelezhető.

Sokszempontú, a kvantitatív eljárások mellett a kvalitatív módszereket is használó kutatásokkal e sajátos jellegzetességekkel bíró korosztály jól megközelíthető, értő és problémacentrikus vizsgálatokat pedig maguk is szívesen látnak.

Az elmúlt évtizedben a leíró jellegű munkák mellett a problémacentrikusság dominált, ennek következtében a kutatók jól áttekinthető szakirodalmat hagytak maguk után.

A tanulmányban folyamatosan változásokról és a változások megragadásáról beszéltem. A szubkultúrák nemcsak az elmúlt időszakban vagy a rendszerváltás időszakában változtak. Változtak, megszűntek és újak születtek. Újabbak születnek ma is, amelyek egy-egy érték képviselőit inkább magukénak vallják. Mások elmúlnak, vagy éppen beolvadnak a domináns kultúra sémáiba... De az egyén, a csoport és a társadalom életében ugyanígy változásra, születésre és elmúlásra vannak kárhoztatva a szubkulturális minták.

Felhasznált irodalom és ajánlott bibliográfia

1. A. Gergely A. (szerk.) 1997. *Ultrakisebbségek Magyarországon I. Drogkultúra, drogfüggés, társ kapcsolatok*. Etnoregionális munkafüzetek 27. Budapest, MTA PTI Etnoregionális Kutatóközpont
2. Albert F. – Dávid B. 1994. *Magyarországon tanuló külföldi diákok kapcsolathálózati jellemzői*. Szociológiai Szemle, 1994. 3. 81-91 p.
3. Angelusz R. – Tardos R. 1992. *Kapcsolathálózati minták, tudás-stílusok és gondolkodásmódok az egyetemi hallgatók körében*. In: Társadalom és felsőoktatás II. Budapest Felsőoktatási Koordinációs Iroda. 169-211 p.
4. Apor P. 1994. Századvégi utóirat anarchizmusról és rockzenéről. Valóság. 3. 30-34 p.
5. Bácskai E. – Gerevich J. 1995. *Drog use in Hungary? An overview*. International Journal of Addictions 30. 291-303 p.
6. Bácskai E. – Gerevich J. 1997. *Ifjúság és drogfogyasztás*. Budapest, Drogmegelőzési Módszertani Központ és Ambulancia
7. Balázs G. 1994. *Beszélő falak. Válogatás a nyolcvanas évek firkálásaiból*. In: Szabó M. (szerk.) Magyar csoportnyelvi dolgozatok. Kiadja az ELTE Magyar Nyelvtörténeti és Nyelvjárástani Tanszéke, valamint az MTA Nyelvtudományi Intézete
8. Balázs G. 1994. *Beszélő falak: ötszáz különféle magyar graffiti, 1980-1990*. Budapest, ELTE

9. Balázs G. 1994. *Tetovált szövegek*. ELTE Magyar Nyelvtörténeti és Nyelvjárási Tanszék, MTA Nyelvtudományi Intézet
10. Béni B. 2000. *Önimádat és gyökértelenség*. In: Demetrovics Zs. (szerk.) *A szintetikus drogok világa. Diszkódrogok, drogfogyasztók, szubkultúrák*. Budapest, Animula. 216-230.
11. Bíró J. (szerk.) 1998. *Deviációk. Válogatott tanulmányok*. Budapest, Új Mandátum
12. Bíró S. 1998. *Az önpusztító életmód*. Budapest, Melancia Kiadó
13. Csáki A. – Ligeti Gy. (szerk.) 2000. *Minden másképp van*. Budapest, Új Mandátum Kiadó.
14. Daly, Steven – Wice, Nathaniel (szerk.) 1996. *Alternatív kultúra. Amit a '90-es évekről tudni érdemes*. Budapest, Biográf¹⁴
15. Demetrovics Zs. – Pelle A. 2000. „Biztonságos szórakozóhely” program. Ajánlás, valamint elméleti és jogi háttéranyag a táncos szórakozóhelyek biztonságos üzemeltetéséhez. *Addictologia Hungarica* 8. 433-441 p.
16. Demetrovics Zs. 1996. *A drogok nyelve (1992-1996)*. Szociális Munka, 2. 106-117 p.
17. Demetrovics Zs. 1996. *Drogfogyasztók társas kapcsolatainak személyközpontú felmérése: kezdeti eredmények*. *Addictologia Hungarica* 6. 424-435 p.
18. Demetrovics Zs. 1997. *A drogfogyasztás társas környezete különböző szubkultúrákban és a metadon kezelés befolyásoló hatása*. ELTE-BTK, Kulturális Antropológia Tanszék
19. Demetrovics Zs. 1998. *Drog és Disco Budapesten*. Táncos szórakozóhelyeket látogató fiatalok szocio-demográfiai jellemzői és drogfogyasztási szokásai. Budapesti Szociális Forrásközpont
20. Demetrovics Zs. 1998. *Szerkesztő ifjúság*. *Educatio*, 2. 282-293 p.
21. Demetrovics Zs. 2000/a *A szintetikus drogok világa. Diszkódrogok, drogfogyasztók, szubkultúrák*. Budapest, Animula.
22. Demetrovics Zs. 2000/b *Amfetamin és ecstasy használat budapesti diszkókban*. In: Demetrovics Zs. (szerk.) *A szintetikus drogok világa. Diszkódrogok, drogfogyasztók, szubkultúrák*. Budapest, Animula. 159-169 p.
23. Demetrovics Zs. 2001. *Droghasználat Magyarország táncos szórakozóhelyein*. Budapest, L'Harmattan.
24. Domán Cs. 1997. *Budapesti könnyűzenei szubkultúrák és zenekarok*. Szakdolgozat. Budapest, ELTE, Kulturális Antropológiai Program
25. Elekes Zs. – Paksi B. 1994. *Adalékok a magyarországi drogfogyasztás alakulásá-*

¹⁴ Habár a szerzők nem magyarok, mégis mindenki szíves figyelmébe ajánlom a művet, mert rövid szócikkeivel jó áttekintést ad a korszakról.

- hoz. In: Moksony F. – Münnich I. (szerk.): *Devianciák Magyarországon*. Budapest, Közélet Kiadó.
26. Elekes Zs. – Paksi B. 1996. *A magyarországi középiskolások alkohol és drogfogyasztása*. [ESPAD (Európai Iskolai Felmérés az Alkohol és Drogfogyasztásról: 1995)] Népjóléti Minisztérium, Budapest
  27. Elekes Zs. – Paksi B. 1999/a *Fiatalok szenvedélye?! Alkohol- és drogfogyasztás valamint dohányzás a budapesti középiskolások körében 1999-ben*. Századvég Új folyam 13. 53-71 p.
  28. Elekes Zs. – Paksi B. 1999/b *Középiskolások alkohol- és drogfogyasztása valamint dohányzása Pest megyében*. Budapest
  29. Elekes Zs. – Paksi B. 2000/a *Drogok és fiatalok. Középiskolások droghasználata, alkoholfogyasztása és dohányzása az évezred végén Magyarországon*. Budapest, ISM – Aula
  30. Elekes Zs. – Paksi B. 2000/b *Önbevallások vizsgálatok Magyarországon a kilencvenes években*. In: Ritter I. (szerk.) *Jelentés a magyarországi kábítószerhelyzetről*. Ifjúsági és Sportminisztérium. Budapest. 105-128 p.
  31. Elekes Zs. 1993. *Magyarországi droghelyzet a kutatások tükrében*. Budapest, Országos Alkohológiai Intézet.
  32. Eszényi József 1998. *A drog és a fiatalok*. Budapest, Magyar Honvédség Tájékoztatási és Médiaközpont
  33. Falussy Béla (szerk.) 1995. *Az ifjúság életkörülményei*. Tanulmányok. Budapest, KSH
  34. Farkas A. M. 1991. *Poszthippi vallásosság késő antik tanulmányokkal*. Iskolakultúra.
  35. Fejér B. 1997. *Az LSD kultusza. Egy budapesti kulturális színpad krónikája*. MTA PTI
  36. Etnoregionális Kutatóközpont Munkafüzet sorozat 48. Budapest, MTA PTI
  37. Fejér Balázs 1995. *Acid történet*. Törökfűdő No. 1.
  38. Fejér Balázs 2000. *LSD és popkultúra*. In: Demetrovics Zs. (szerk.) *A szintetikus drogok világa. Diszkódrogok, drogfogyasztók, szubkultúrák*. Budapest, Animula, 34-69 p.
  39. *Felsőoktatás – tömegoktatás*. Educatio. 2000. 9. évf. 1. sz. (tematikus szám)
  40. Fridli J. – Pelle A. – Rác J. 1994. *Kábítószerfogyasztás és büntetőpolitika*. Esély 1994. 3.
  41. Gábor K. 1992. *Civilizációs korszakváltás és ifjúság: a kelet- és nyugat-európai ifjúság kulturális mintái*. Szeged, JATE Press
  42. Gábor K. (szerk.) 1996. *Ifjúságkutatás*. Budapest, Oktatókutató Intézet – Educatio
  43. Gábor K. (szerk.) 2000. *Társadalmi átalakulás és ifjúság: a szabadság mint esély?* Szeged, Belvedere Meridionale

44. Gábor K. (és szerzőtársai) 1994. *Az ifjúság és az elit*. Budapest, Oktatókutató Intézet
45. Gazsó F – Laki L. 1999. *Esélyek és orientációk: fiatalok az ezredfordulón*. Budapest, Okker Kiadó
46. Gazsó F – Stumpf I. 1995. *Vesztesek. Ifjúság az ezredfordulón*. Budapest, Ezredforduló Alapítvány
47. Gazsó F – Stumpf I. (szerk.) 1992. *Rendszerváltás és ifjúság*. Budapest, MTA PTI, 145-159.
48. Gerevich J. – Bácskai E. – Rózsa S. 2001. *Máktea-fogyasztók: egy önálló drogfogyasztó populáció*. *Psychiatria Hungarica* 16 (1) 21-30 p.
49. Gerevich J. – Bácskai E. 1996. *The development and prevention of drug use*. Budapest, Akadémiai Kiadó
50. Gerevich J. – Németh A. 2000. *Addikciók*. Budapest, Medicina Kiadó
51. Gerevich J. 1992. *A drogfogyasztás előzményei, előjelei és kockázati tényezői*. In.: Gerevich J. – Veér A.: *A kábítószer kihívása*. Budapest, Gondolat Kiadó
52. Gerevich J.- Veér A. 1992. *A kábítószer kihívása*. Gondolat Kiadó, Budapest
53. Gönczöl K. – Kerecsi K. (szerk.) 1996. *A deviancia szociológiája*. Szöveggyűjtemény. Budapest. ELTE Szociológiai Intézet Szociálpolitikai Tanszék – Hilscher Szociálpolitikai Egyesület
54. Hammer F – Desewffy T. 1997. *A fogyasztás kísértete*. *Replika* (26) 101-136 p.
55. Harcsa I. – Kéri L. 1990. *Fiatalok a bizonytalan jövő előtt: jelentés az ifjúság helyzetéről*. 1989. Budapest, MISZOT
56. Hardi T. – Nárai M. 2001. *Buli az élet? A főiskolai hallgatók fogyasztási szokásai*. Győri tanulmányok. 25. 175-194 p.
57. Havasréti J. 1999. *A sziget Kulturális Fesztivál, mint turisztikai jelenség*. Előadás a PTE BTK Kommunikációs Tanszéke és a Néprajzi Múzeum által szervezett Turizmus és kommunikáció konferencián, 1999 ősz
58. Hegedűs L. 1990. *Egyetemi hallgatók részvétele a második gazdaságban*. Szociológiai Szemle. 1-2. sz. 63-88 p.
59. Heves A. 2001. *Kenyeret és cirkuszt. Kamaszok a bevásárlóközpontokban*. *Család, gyermek, ifjúság*. 10. 2001. 1. 30-36 p.
60. Hoppál M. 1998. *Hagyomány – értékrend – identitás. Jegyzetek a lokális kultúrák jelentőségéről*. In: Hoppál Mihály: *Folklor és közösség*. Budapest, Széphalom Könyvműhely 151-161 p.
61. Horkai A. 1999. *Screenagerek. A technokultúra megjelenési formái a mai Magyarországon*. MTA PTI Etnoregionális Kutatóközpont Munkafüzet sorozat 67. Budapest, MTA PTI
62. Hoyer M. – Tremkó M. 2000. *Istenkeresés helyett egyszer használatos kapcsolat*. In: Demetrovics Zs. (szerk.) *A szintetikus drogok világa. Diszkódrogok, drogfó-*

- gyasztók, szubkultúrák. Budapest, Animula. 199-215 p.
63. Hrubos I. (szerk.) 2002. *Az ismeretlen szakképzés: az akkreditált iskolarendszerű felsőfokú szakképzés kutatásának tanulságai*. Budapest, Oktatáskutató Intézet – Új Mandátum Kiadó
  64. Hoyer M. 2000. *A stimulánshasználat mint metafora*. In: Demetrovics Zs. (szerk.) *A szintetikus drogok világa. Diszkódrogok, drogfogyasztók, szubkultúrák*. Budapest, Animula. 231-240 p.
  65. Illyés S. – Darvas Á. 1994. *Beilleszkedési zavarok*. Szöveggyűjtemény 1-2. Budapest, Tankönyvkiadó
  66. Kapitány Á. – Kapitány G. 1993. *Rejtjelek. Hogyan beszélnek vágyaink és törekvéseink*. Budapest, Kossuth Könyvkiadó
  67. Kapitány Á. – Kapitány G. 1995. *Rejtjelek 2. Fejezetek a mindennapi élet antropológiájából*. Budapest, Kossuth Könyvkiadó
  68. Kapitány Á. – Kapitány G. 2000. *Látható és láthatatlan világok az ezredfordulón*. Budapest, Új Mandátum Kiadó
  69. Kapitány Á. – Kapitány G. 2000. *A tömegkommunikáció szimbolikus üzenetei: kommunikáció, demokrácia, média*. Budapest – MÚOSZ Bálint György Újságíró Akadémia
  70. Kapócs I. – Maár M. – Szabadka P. 2001. *Ifjú-kór: tanulmányok az ifjúságról, pedagógiai módszerekről, ifjúságot fenyegető veszélyekről, drogfogyasztásról, a kezelési lehetőségekről, a segítőkről*. Budapest, Okker Kiadó
  71. Kárpáti A. 1998. *A „net nemzedék” – Stílus és életforma*. Előadás a Soros Alapítvány Informatikai Konferenciáján. 1998. 05. 28. Budapest
  72. Készman J. 1999. *Pepsi generation. Pepsi feeling 99*. Balkon 1999/9. 43-46 p.
  73. Klaniczay G. 1993. Gondolatok a népi kultúra, a szubkultúra és az ellenkultúra viszonyáról. *Beszélő*. 4. 1993. 35. 4-6 p.
  74. Klaniczay G. 2000. *Elgyötört test és megtépett ruha. Két kultúrtörténeti adalék a performance gyökereihez*. www.artpool.hu/performance/klaniczay1.htm
  75. Kolozsi B. 1992. *Az interperszonalitás szempontjainak térhódítása a deviancia megértésében és korrekciójában*. Magyar Filozófiai Szemle. 36. 1992. 1-2. 21-30 p.
  76. Kolozsi B. 1992. *Deviancia*. Budapest, Gondolat Kiadó
  77. Kopp M. – Skrabski Á. 1995. *Alkalmazott magatartástudomány. A megbírkózás egyéni és társadalmi stratégiái*. Budapest, Corvinus Kiadó
  78. Kopp M. 1990. *Látület a magyar ifjúság lelki, magatartási zavarairól és azok szociális és pszichológiai hátteréről*. In: Skrabski Á. (szerk.) *Egészséges család, egészséges nemzet*. Budapest. 175-188 p.
  79. Kömlődi F. – Pánczél G. 2001. *Mennyek kapui. Az elektronikus zene évtizede*. Budapest, Re:creation.

80. Kömlődi F. 1999. *Fénykatedrális. Technokultúra 2001*. Kávé Kiadó
81. Kövecses Z. 1998. *Magyar szlengszótár*. Budapest, Akadémia Kiadó
82. Lajtai L. 2000. *Nárcisztikus jelenségek az aktuálisan jellemző drogfogyasztó magatartásokban*. In: Demetrovics Zs. (szerk.) *A szintetikus drogok világa. Diszkódrogok, drogfogyasztók, szubkultúrák*. Budapest, Animula. 183-198 p.
83. Laki L. – Szabó A. – Bauer B. (szerk.) 2001. *Ifjúság 2000 gyorsjelentés*. Budapest, Nemzeti Ifjúságkutató Intézet
84. Lévai M. 1991. *A kábítószerprobléma és a bűnözés összefüggései*. Miskolc.
85. Mezei B. 1996. *Szubkultúrák diadala. Adalék a rendszerváltás definíciójához*. Hítel 9. 1996. 3. 7-14 p.
86. Mihályi I. 2000. *Szórakozás – zenei stílusok – kábítószer-fogyasztás*. Kultúra és Közösség 4. 99-104 p.
87. Mód L. 1999. *Beavatás. A liminalitás szimbólumai egy szegedi vízilabdacsapatnál*. Tabula 2. 52-64 p.
88. Murányi I. – Péntes M. – Barát K. 2000. *Drog – család – érték. Nevelőotthonban élő fiatalok drogfogyasztása és értékrendje*. Nyíregyháza.
89. Murányi I. – Seres I. 1994. *Lebegéshez nem kell pótszer. Drogfogyasztás a Szabolcs-Szatmár-Bereg megyei középiskolások körében*. Nyíregyháza.
90. Nagy T. – Rácz A. 2001. *Falfirka vagy graffiti. Kommunikáció, deviancia avagy művészet*. Csoportstruktúrák, szabályok, kapcsolatok. Dolgozat a XXV. Országos Tudományos Diákköri Konferencián, Piliscsaba
91. Nagy T. 2001. *A hip-hop, mint globális szubkultúra megjelenése egy nagyvárosi (szegedi) kulturális térben*. Andorka Rudolf Társadalomtudományi Társaság, műhelytanulmány. Kézirat.
92. Nagy T. 2002/a *A party mint kulturális tér*. Előadás. II. Antropológus Szaknapok, Miskolc, 2002. március 7.
93. Nagy T. 2002/b *Az underground zenei szubkultúra a mai nagyvárosban*. Tabula, 5. 2. 254-271 p.
94. Neményi M. – Kende A. 1999. *Anyák és lányok*. Replika 35. 117-141 p.
95. Németh A., dr. 1996. *A kényszerbetegség spektrumába tartozó kórképek – játékszenvedély, hajtépegetés és egyéb furcsaságok*. Házi orvos Továbbképző Szemle 1. 102-105 p.
96. Oprics J. – Paksi B. 1998. *Fiatalok a drogról*. Educatio, 2. 305-316 p.
97. Paksi B. – Demetrovics Zs. 1999. *A drogepidemiológia jelenlegi helyzete Magyarországon*. Helyzetértékelés, célok, problémák és lehetőségek a Nemzeti Drogstratégia kapcsán. Addictologia Hungarica 7, 14-26 p.
98. Paksi B. 1994. *A drogfogyasztásról, a drogfogyasztókról kialakult/kialakított sézmák*. Szenvedélybetegségek 5. 362-366 p.

99. Pál T. (szerk.) 1991. *Fiatalok a bizonytalan jelenben. Jelentés az ifjúság helyzetéről.* 1990. Budapest, MISZOT
100. Papp G. 1998. *Egy szélsőjobboldali csoportosulás. A bőrfejúek ideológiája és szubkultúrája a világban és Magyarországon.* Szakdolgozat. Csokonai Vitéz Mihály Tanítóképző Főiskola. Kaposvár.
101. Pető Z. 1997. *Devianciajelenségek a serdülőkorban.* Szeged – Sopron
102. Pikó B. 1999. *Magatartáskutatás középiskolások körében: kockázatot növelő és egészséget védő tényezők a dohányzás, alkohol- és drogfogyasztás kialakulásában.* Pszichológia 19. 337-354 p.
103. Pikó B. 2001. *Serdülők és fiatalok dohányzással, alkohol- és drogfogyasztással kapcsolatos vélekedései: Újabb kockák a „kirakós játékhöz”.* Addictologia Hungarica 9. 195-203.
104. Pikó B. (szerk.) 2002. *A deviáns magatartás szociológiai alapjai és megjelenési formái a modern társadalomban.* Szeged, JATE Press
105. Pléh Cs. 2002. *Tudások az egyetemen: Készségek és tömegek, éltek és műveltségek.* Iskolakultúra, 12.
106. Rácz J. – Hoyer M. 1995. *Fiatalkori devianciák és kortárs csoportok.* Esély, 1995/3. 44-55 p.
107. Rácz J. – Szabó G. 1991. *Sátánisták, gruftik.* Kritika, 8. 18-20 p.
108. Rácz J. – Zétényi Z. 1992. *Rockkoncertek szimbolikája.* Kritika, 3. 35-38 p.
109. Rácz J. 1995. *Ifjúsági marginalizáció, ifjúsági szubkultúrák.* In: Gazsó F. – Stumpf I. (szerk.): *Vesztesek. Ifjúság az ezredfordulón.* Budapest, Ezredforduló Alapítvány
110. Rácz J. – Geresdi Zs. 2001. *Az underground partikultúra értékvilága.* Educatio. 2001/3. 530-549 p.
111. Rácz J. – Hoyer M. 1995. *„Pörgés” és „punnyadás” I-III. Alkohol- és droghasználók szociálpszichológiai és etnográfiai vizsgálata a Jereván lakótelepen.* Addictologia Hungarica 4. 244-250 p.; 5. 331-336 p.; 6. 414-421 p.
112. Rácz J. – Vingender I. 1999. *A főbb addikciók (alkoholizmus, dohányzás, drogabúzus) szerepe Magyarországon a morbiditásban – mortalitásban és a népesség foglalkozásában.* Budapest, Országos Alkoholológiai Intézet
113. Rácz J. – Zétényi Z. 1994. *Rock Concerts in Hungary in the 1980s.* International Sociology, vol. 1. 43-53 p.
114. Rácz J. 1990. *A '80-as évek ifjúsági szubkultúrái Magyarországon.* Valóság, 1990/11. 69-82.
115. Rácz J. 1992. *Ifjúsági szubkultúrák.* In: Gazsó – Stumpf (szerk.): *Rendszerváltás és ifjúság.* Budapest, MTA PTI 97-108 p.
116. Rácz J. 1996. *Semütevés. Lakótelep és szegénynegyed-mentalitás.* Szociológiai Szemle. 2. 81-93 p.

117. Rácz J. 1998. *Ifjúsági (szub)kultúrák, intézmények, devianciák*. Válogatott tanulmányok. Budapest, Scientia Humana
118. Rácz J. 2001. *Devianciák: bevezetés a devianciák szociológiájába: szabálykövet(él)ők és bajkeverők*. Felsőoktatási tankönyv. Budapest. Új Mandátum Kiadó.
119. Rácz J. (szerk.) 2002. *Drog és társadalom. Az addikció mintázatai*. Budapest, Új Mandátum Kiadó.
120. Rácz Zs. 1998. *Kábítószeretel*. Budapest, Csokonai Kiadó
121. Ritter I. (szerk.) 1999. *Jelentés a magyarországi kábítószer-helyzetről*. Budapest, Ifjúsági és Sportminisztérium kábítószerügyi koordinációért felelős helyettes államtitkárság
122. Ritter I. (szerk.) 2000. *Jelentés a magyarországi kábítószer-helyzetről*. Budapest, Ifjúsági és Sportminisztérium
123. Sárközi J. 1994. *Kopaszok*. Educatio. Budapest
124. Somlai P. 1997. *Szocializáció. A kulturális átörökítés és a társadalmi beilleszkedés folyamata*. Budapest, Corvina Kiadó
125. Stumpf I. (szerk.) 2000. *Az ifjúság felfedezése*. Budapest, Ezredforduló Alapítvány
126. Szabó A. – Laki L. (2001) *Ifjúság 2000*. Budapest, Nemzeti Ifjúságkutató Intézet
127. Szabó I. – Örkény A. 1998. *Tizenévesek állampolgári kultúrája*. Budapest, Minoritas Alapítvány
128. Szapu M. 2002. *A zúrkorszak gyermekei. Mai ifjúsági csoportkultúrák*. Századvég Kiadó
129. Szasz, Th. S. 2001. *Szertartásos kémia: drogmitológiák*. Budapest, Új Mandátum Kiadó
130. Tistván L. – Füzesi Zs. 1999. *Kábítószer-fogyasztás a középiskolások körében: egy szociológiai vizsgálat eredményei*. Pécs, Fact Intézet
131. Tokaji A. 1990. *Menny és pokol találkozása New York zenéjében*. (A Lincoln Center, a hip-hop és Robert Moses) Valóság, 1990/3. 70-81 p.
132. Topolánszky Á. 1992. *Ifjúság – deviancia – hatalom. Szociológiai szempontok a leszakadók, marginalizáció és deviánsok kérdéskörében*. Egyház és Világ. 3. 1992. 10. 11-14 p.
133. Tőkéczi I. 1992. *Fegyelmi helyzet a Miskolci Egyetem „Bolyai” Kollégiumában*. Miskolc, Bolyai Kollégium
134. Trunkó B. 1997. *„Kilroy is still here” A graffitiről*. Café Babel, 2. 147-161 p.
135. Vaskovics L. 1993. *A fiatal felnőtteknek nyújtott szülői segítség*. AULA, 1. 7-21 p. Társadalomkutató Intézet, Budapest

136. Vaskovics L. 1997. *Az élettársi kapcsolatok szociológiája*. Társadalom és Gazdaság, 2. 107-111 p.
137. Vaskovics L. 2000. *A posztadoleszcencia szociológiai elmélete*. Szociológiai Szemle 2000/4. 3-20 p.
138. Zsidi Z. 1999. *Hagyjuk sorsára? Magatartászavar fiatalokban*. Budapest, Tankönyvkiadó